

Scientific Bulletin, № 2, 2021, pages 100-112

Kamil Fikiret Adishirinov, [kamil.adisrinov@mail.ru](mailto:kamil.adisrinov@mail.ru)

Sheki Regional Scientific Center, ANAS

DOI: [doi.org/10.54414/mtss7039](https://doi.org/10.54414/mtss7039)

e-ISSN: 2789-4614



## DRAMA AND PROSE OF LUTFALI HASANOV

### ABSTRACT

In the article, there are being investigated drama and prose of Lutfali Hasanov who wrote and created works in Sheki literary atmosphere in 40-70th years of XX century and led the literary council of "Sabuhi" for a long time. The human ideas like the topicality of thoughts, patriotism, humanism, spiritual purity, honesty, uprightness, hate to war in the plays of playwright such as "Unsupported man", "In the land of brother", "Death to death", "Chief physician", "The sun" and in the stories such as "Troubled man", "Deputy manager", "The request", "Love for the son", "Zerrintac" and etc. are remarkable issues that the researcher wants to convey to the readers in the process of analyze. Deficiencies of society were openly criticized in the stories like "The request", "Troubled man", "Deputy manager" which include to the prose of writer. In the story of "Love for the son", there had been elucidated the role of child for the formation of sustainable family in the background of father's love for his son.

**Keywords:** playwright, prose, literary atmosphere, play, drama, type, story, writer, satirical prose, plot

### LÜTFƏLİ HƏSƏNOVUN DRAMATURGIYASI VƏ NƏSRİ

#### XÜLASƏ

Məqalədə XX əsrin 40-70-ci illərində Şəkiddə yaşayıb-yaratmış və uzun illər "Səbuhi" ədəbi məclisinə rəhbərlik etmiş Lütfuli Həsənovun nəsr və dramaturgiyası konkret istiqamətdən tədqiq edilmişdir. Dramaturqun "Dayaqsız adam", "Qardaş torpağında", "Ölümə ölüm", "Baş həkim", "Günəş" pyeslərinin və "Narahat adam", "Direktor müavini", "Xahiş", "Oğul məhəbbəti", "Zerrintac" və başqa hekayələrinin əsas ideya xəttini təşkil edən vətənpərvərlik, insanpərvərlik, humanizm, mənəvi təmizlik doğruluq, həqiqətsevərlik, müharibəyə nifrət hissi kimi məsələlər təhlil prosesində oxucuya çatdırılır.

Yazıçının nəsr yaradıcılığına aid olan "Narahat adam", "Direktor müavini", "Xahiş" hekayələrində cəmiyyətdəki çatışmazlıqları açıq şəkildə tənqid edilmişdir. "Oğul məhəbbəti" hekayəsində yazıçı sağlam ailənin formalaşmasında uşaqların atanın öz oğluna məhəbbəti fonunda əks etdirmişdir.

**Açar sözlər:** dramaturq, nəsr, ədəbi mühit, dram əsəri, pyes, tip, hekayə, yazıçı, satirik nəsr, süjet.

### ДРАМАТУРГИЯ И ПРОЗА ЛЮТФАЛИ ГАСАНОВА

#### РЕЗЮМЕ

В статье исследуется драматическое и прозаическое творчество Лютфали Гасанова, жившего и творившего в 40-70-е годы XX века в литературной среде Шеки и долгие годы возглавившего литературный кружок (меджлис) «Сабухи». Идейная актуальность пьес драматурга «Человек без опоры», «На братской земле», «Смерть за смерть», «Главврач», «Гюнеш», рассказов «Беспокойной человек», «Заместитель директора», «Просьба», «Сыновняя любовь», «Зарринтадж» и другие, а также такие человеческие идеи, как патриотизм, человеколюбие, гуманизм, душевная чистота, честность, правдивость, ненависть к войне привлекают в ходе процесса анализа исследователя, которые он хотел довести до читателя. Недостатки в обществе в открытой форме критикуются в рассказах «Беспокойной человек», «Заместитель директора», «Просьба», входящие в прозу писателя. В рассказе «Сыновняя любовь» изображается роль детей в формировании здоровой семьи на фоне отцовской любви к своему дитя.

**Ключевые слова:** драматург, проза, литературная среда, драматическое произведение, пьеса, тип, рассказ, писатель, сатирическая проза, сюжет.

## Giriş

Məlumdur ki, milli ədəbiyyatın inkişafı region ədəbiyyatının tədqiqindən asılıdır. Buna görə də, milli ədəbiyyatın hər bir təmsilçisi ölkənin ayrı-ayrı regionlarını təmsil edir. Bu nöqteyi-nəzərdən XX əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatında poeziyanın, nəsrin və dramaturgiyanın inkişafında qədim mədəniyyət mərkəzi olan Şəki mühüm yer tutur. Təqdim olunan məqalədə XX əsr Şəki ədəbi mühitinin istedadlı qələm sahiblərindən olmuş Lütfəli Həsənovun dramaturji və nəsr yaradıcılığı ilk dəfə olaraq tədqiq obyektinə çevrilib. Həkim-yazıçı uzun illər “Şəki fəhləsi” qəzetinin redaksiyası nəzdində fəaliyyət göstərmiş “Səbuhi” ədəbi məclisinə rəhbərlik etmişdir. Cəmiyyətdə gördüyü çətinliklərə qarşı həmişə disident münasibət bildirən yazıçı sağlam cəmiyyət uğrunda mübarizəni həyatının əsas mənası hesab etmişdir. O, sağlam cəmiyyət uğrunda mübarizədə tək-cə həkim kimi deyil, yazıçı kimi də sözün gücündən bacarıqla istifadə etmişdir.

Bu gün multikultural dəyərlərin qorunması və təbliği sərhəddindən asılı olmayaraq hər bir ölkənin əsas siyasət istiqamətidir. Buna görə, insanlıq o zaman sülh şəraitində yaşaya bilər ki, dinindən və irqindən asılı olmayaraq xalqlar arasında dostluq münasibətləri bərqərar olmuş olsun. Bu multikultural xüsusiyyətlərinə görə Lütfəli Həsənovun əsərləri ayrıca kitab kimi nəşr olunmasa da, dövrü nəşr səhifələrindən oxucular tərəfindən məhəbbətlə qarşılanmışdır. Onun əsərlərinin qəhrəmanları müxtəlif xalqların nümayəndələri – ruslar, almanlar, azərbaycanlılar, gürcülər olmasına baxmayaraq onlar dost və qardaşdırlar. Bu dostluq telləri yazıçının dram əsərlərində daha diqqətçəkicidir.

### 1. Lütfəli Həsənovun dramaturji yaradıcılığı

XX əsr Şəki ədəbi mühitində Lütfəli Həsənov ən məhsuldar qələmə malik dramaturqdur. Onun şəxsi ev arxivində 7 dram əsəri qorunub saxlanılır. Bu əsərlərin bəziləri Şəki və Gəncə Dövlət Dram Teatrının səhnəsində tamaşaya qoyularaq böyük uğur və tamaşaçı rəğbəti qazanmışdır.

Dramaturqun ilk qələm təcrübəsi olan “İntiqam” pyesində hadisələr faşist düşərgələrinin birində cərəyan edir. Əsərdə dramaturq 200 nəfərdən artıq əsir qadının ağır həyatını - iki qadının: Xuraman və Elenanın şəxsində ümumiləşdirmişdir. Pyesdə Xuraman qorxmaz bir qız kimi təsvir edilir. O, faşist zabitləri Krauze və Şulsu qulağında gizlətdiyi zəhərlə zəhərləyib öldürür.

“Dayaqsız adam” pyesinin mövzusu kolxoz həyatından, kənd məişətindən götürülmüşdür. Əsər realist müşahidələr əsasında yazılmışdır. Əsərin baş mənfə qəhrəmanı kolxoz sədri Mürşüdovdur. Özbaşınalıq, mənəm-mənəmlik onun həyat idealıdır. Mürşüdov köhnəlik qalığı kimi yeniliyi sevmir, kolxozun aqronomu, gənc, ali təhsilli mütəxəssis Bəxtiyarın kolxozun inkişafı və kolxozçuların rifahı naminə olan təkliflərini qulaqardına vurur.

Mürşüdozun diqqətsizliyi ucbatından kolxozçular əmək intizamını pozur. Sədrin qızı Mələhət atasının bu özbaşınalığına dözmür. Onun bu məsələ-

lərlə bağlı atasının müavini Bəxtiyara dediyi: “Qorxursunuz! Bu sədrə hörmət yox, pərəstiş və yaltaqlıqdır” [1, səh.148; 21] kimi sözləri Mürşüdoğunun iç üzünü açan vasitədir.

Əsərdə Mürşüdoğunun eyni zamanda qorxaq bir adam kimi təsvir edilir. O, gənc Bəxtiyarı öz yerinə göz dikməkdə günahlandırır, gecələr yuxusu ərşə çəkilir. Müəllif onu ayrı-ayrı surətlərlə rastlaşdıranda müxtəlif psixoloji vəziyyətlərdə verir. O, kolxozçular qarşısında özünün dediyi kimi “pələngə” bənzəyirsə, İstehsalat İdarəsinin yeni partiya rəhbəri Vəkilovun qarşısında müti qula çevrilir. Mürşüdoğunun Xəlilovun qəbulunda gənc aqronom Bəxtiyarın ünvanına böhtanlar yağdıraraq onu gözdən salmağa çalışır.

Mürşüdoğunun insafən kolxoz sədri olsa da, kolxozun əmlakını dağıtmayıb. Onun öz sözləri ilə desək “atadan qalan evdən başqa heç nəyi yoxdur” [1, səh.149; 21]. Lakin o, dayaqsızdır. Əsl dayağı olacaq bir qüvvəni – xalqın etimadını itirib. Əsərin sonunda oxucu onun maskalanmış siması ilə tanış olur. Vaxtilə kənddə tikilməsinin əleyhinə olduğu xəstəxana xəstələnmərkən onun köməyinə çatır. O, artıq anlayır ki, köhnə iş üsulu ilə işləməyin vaxtı keçmişdir. Buna görə də, sədrlikdən çıxarılmaq yox, özü uzaqlaşmaq istəyir. Əsərin sonunda Mürşüdoğunun qızı, yeni fikirli aqronom Mələhət kolxoz sədri seçilir.

Əsərin sonunda Mürşüdoğunun müəllifə dediyi sözlər böyük maraq doğurur: “Siz yazıçısınız, uydurmalısınız. Get, bala, get! Məni sakit burax! İllər keçər, qayıdarsan, mənim yaratdığım kolxozun nə hala düşdüyünü görərsən” [1, səh.149; 21]. Maraqlı müraciətdir. Əsər 1964-cü ildə qələmə alınmış. Görəsən, bir tipin dilindən söylənmiş fikirlə Lütfəli Həsənov haradan bilirdi ki, zaman keçəcək, onun təsvir etdiyi çürük özüllü kolxoz sistemi dağılaraq yalnız tarix səhifələrində qalacaq.

Əsərin müsbət surətləri sırasında kolxozun ilk partiya təşkilat katibi Səlim, gənc aqronomlar Bəxtiyar və Mələhət mühüm yer tutur. Səlim əsərdə epizodik planda verilmişdir. O, daim Mürşüdoğunun haqsız danlaqları ilə üzləşir. Mürşüdoğunun heç bir işdə onunla hesablaşmır.

Əsərin müsbət qəhrəmanı olan Bəxtiyar Mürşüdoğunun qızı Mələhət xanımı sevdiyi üçün iki yol ayrıcında qalmışdır. O, Mürşüdoğunun səhvlərini üzünə deməkdə acizlik edir, onun nifrətini qazanmaq istəmir.

Dramaturq pyesdə mühiti üçün xarakterik olan ara həkimi kimi bələli bir məsələyə də öz münasibətini bildirmişdir. Əsərdə bu ümumiləşdirmə ara arvadı Məsmənin üzərində aparılmışdır. Məsmə qarı yaramaz hərəkətlərini həyata keçirməkdə Mürşüdoğuna arxalanır. Onun Mürşüdoğuna isnadən: “Səni min yaşayasan. Bircə gün bu kənddə olmasan aləm bir-birinə qarışar. Gedək, a kişi, arxamızda Mürşüdoğunun kimi dağ durur” [1, səh.150; 21], sözləri oxucuda və tamaşaçıda ona qarşı nifrət hissi yaradır.

Müəllifin Məsmə kimi surətlərə gülüşü epizodik surət olan Əlyəsənin dili ilə tam açıqlanır. Dramaturq Məsmə kimi çöpçüləri tənqid edərək yazır: “Məsmə xala, sənə bir sualım var. Dünyada üç milyard adam var. Hələ de-

yirlər daha çoxdur. Niyə bu çöp ancaq bizim uşaqların boğazında qalır?” [1, səh. 150; 21], sözləri istehzalı tənqid xarakteri daşıyır.

Lütfəli Həsənovun dram yaradıcılığının ən dəyərli əsərlərindən biri “Baş həkim” [1; 7] pyesidir. Əsərin baş müsbət qəhrəmanı baş həkim Muradovdur. Hadisələr rayon xəstəxanalarından birində cərəyan edir. Mənzər adlı ayaqları iflic vəziyyətində olan xəstəyə münasibətlə surətlərin daxili aləmi açılır. Müəllif ülvəi həkimlik sənətinin sirlərini, həkimlərin Hippokrat andına hansı səviyyədə sadıq olub – olmadığını əsərdə mərkəzi surətlər olan Muradov, Təranə, Ərşad, Rüstəm, Şakir və başqaları vasitəsi ilə açıb göstərir. Pyesdə mənfi və müsbət surətlər qütbü əsərin ilk səhifələrindən oxucunun diqqətini cəlb edir. Əsərin müsbət qütbündə qocaman həkim, bütün xəstələrin sevimlisi Muradov və gənc həkim Təranə dayanır. Təranə gənc olmasına baxmayaraq istedadlı həkimdir. Tibb elminin yeni nailiyyətlərini gözəl bilir. O, istedadlılara dayaq, savadsızlara düşmən olan professor Nəcəfzadənin qızıdır. Təranə xəstə Mənzərin sağalmaz dərдинə böyük ümidlə baxır, onu yaşamağa, həyata həvəsləndirir. Bu işdə Təranənin dayacağı və məsləhətçisi xəstəxananın baş həkimi Muradovdur. Lakin dünya paxıllardan və pislərdən hali deyil. Təranənin zəngin biliyi, həkimlik qabiliyyəti korafəhim, savadsız, aspiranturadan və işlədiyi kafedradan qovulan, baş dolandırmaq üçün rayona qaçan Şakiri narahat edir. O, nəinki savadsız, həmçinin acıdil, ləyaqətsiz və əxlaqsız bir insandır. Əsərdə müəllif bu tipin iç üzünü açmaq üçün müxtəlif situasiyalardan istifadə edir. Şakirin Mənzər haqqında dediyi: “Mən əminəm ki, Mənzər ömürlük şikəstdir. Belə bir xəstəni şöbədə saxlamaq, iynələmək, bədənini dəlik-deşik etmək, nəhayət, şöbənin ölüm faizini süni olaraq artırmaq” [1, səh.151;7] kimi sözləri onun nəinki bir həkim kimi, həmçinin mənən yoxsul bir şəxs kimi də oxucunun və tamaşaçının gözündən salır. Təranənin gənc tədqiqatçı kimi qazandığı uğurlar Şakiri narahat edir. Paxıllıq hissi onu rahat buraxmır. O, səlahiyyətlərdən istifadə edərək gənc həkimə böhtan atır. Xəstəxanada ölmüş gənc oğlanı Təranənin öldürdüyünü söyləməklə onu hədələyir. Bu hadisələr Təranəni tənqə gətirir. O, bu barədə Muradova bildirib xəstəxanadan işdən çıxmaq istəyir. Muradov ona təskinlik verərək, mübariz və təmkinli olmağa çağırır.

Şakir Təranəyə nəinki bir əməkdaş kimi paxıllıq edir, həmçinin onun şəxsi həyatına da qarışır. O, Təranəni sevən həkim Rüstəmə Təranə haqqında iftiralı, böhtan xarakterli sözlər deyir. Şakir həmçinin xəstəxananın normativlərinə əməl etmir. Xəstələr üçün ayrılmış dərman preparatlarının onlara verilməsini məhdudlaşdırır. O, Təranənin xəstələrə iynəni qaydasında təyin etdiyini bildikdə özünə sığmır, şöbə müdiri səlahiyyətlərindən istifadə edib onu təhqir edir. Şakir öz çirkin əməlləri ilə təkcə kollektivdə deyil, ailəsində də sevilmir. O, ailəsinə xəyanət edərək, həyat yoldaşı Mehribandan ayrılmaq qərarına gəlir. Əsərin birinci şəkli bu cür başa çatır.

İkinci şəkil xəstəxanada növbədə olan Rüstəmlə Təranənin söhbəti ilə başlanır. Baş həkim Muradov Təranəni ayıq-sayıq olmağa çağırır. Şəklin so-

nunda Şakirin iyrenc hərəkəti tamaşaçının nəzərinə çatdırılır. O, həyasızcasına Təranəyə eşq elan edir.

Əsərin ikinci hissəsi Muradovla Şakirin mükaliməsi ilə başlanır. Şakir hərəkətlərinə görə yoldaşlıq məhkəməsinə verilmişdir. O, artıq vicdanı oyanmış haldadır.

Dramaturq əsərdə namuslu, saf, təmiz məhəbbəti hər şeydən üstün tutan surətlər də yaratmışlar ki, Rüstəm və Keybala bu qəbildəndir. Keybala Mənzəri sevir. Onun sevgisi ülvə sevgidir. Oxucu bunu onun Mənzər haqqında dediyi aşağıdakı sözlərdən də görür: “Bilmirəm. Mənzər bəxtimə çıxan ulduzdur. Kor da, keçəl də olsa qəbulumdur” [1, səh. 151;7]. Əsərin ikinci hissəsi nikbin bir sonluqla, Mənzərin ayaq açıb gəzməsi ilə bitir.

Əsərin üçüncü hissəsində dramaturq Şakiri artıq mənən təmizlənmiş bir insan kimi tamaşaçılara təqdim edir. Xəstəxananın laboratoriyasında güclü yanğın baş verir. Şakir həyatını təhlükə altında qoyaraq laboratoriyanın qiymətli avadanlıqlarını qurtara bilir. Nəticədə özü ağır yanır. Dramaturq onu xəstəxanada təsvir edir. Atasının evinə getmiş həyat yoldaşı Mehriban da artıq onun yanındadır.

Əsəri diqqətlə izləyən tamaşaçı və oxucu görür ki, pyesdə hadisələr mənfidən müsbətə doğru inkişaf edir. Hadisələri bu istiqamətə aparən isə baş həkim Muradovun təmkinliyi, müdrikliyidir. Lakin çox təəssüfləndirici haldır ki, bu müsbət ideal dünyadan köçür. Dramaturq onu elə-belə öldürmür. Artıq Muradovun bütün arzuları həyata keçmişdir. Əsərin əvvəlində bütün mənfə keyfiyyətləri ilə yadda qalan Şakir, artıq əsərin sonunda dəyişərək tamamilə mənən kamil bir insan səviyyəsinə yüksəlmişdir. Çox maraqlıdır ki, Muradovun ölümü Şakirin qucağında təsvir edilir.

Gözəl ideyalar ifadə edən bu əsərin nəşr olunmamasına baxmayaraq, əsər 1966-cı ildə Kirovabadda (indiki Gəncə) tamaşaya qoyulmuşdu və səhnəyə çıxarılmasına bu gün də ehtiyac duyulur. Əsər dil və quruluş etibarını ilə də bitkin təsir bağışlayır. Müəllif əsərdə atalar sözləri və deyimlərimizdən, obrazların dialoqunda şeir parçalarından da məharətlə istifadə etmişdir.

Lütfəli Həsənovun dramaturji yaradıcılığında “O qayıdacaq mı?” adlı 4 pərdəli, 11 şəkilli pyesi də mühüm yer tutur. Bu pyes də mövzu etibarilə həkimlərin həyat və fəaliyyətinə həsr edilmişdir. Bu əsər “Baş həkim” pyesinin birinci variantı təsiri bağışlayır. Çünki əsərdəki personajlar eyni vəzifəli və eyni adlı insanlardır. Əsərdə diqqəti cəlb edən yeni surətlər Pərvin və Camaldır.

Dramaturqun Böyük Vətən müharibəsi mövzusunda yazdığı “Ölümə, ölüm” [1, səh. 24], əsəri yaradıcılığının ən müvəffəqiyyətli əsərlərindən hesab edilə bilər. Əsər “Qardaş torpağında” adı altında yazılmış, sonra isə müəllif tərəfindən adı dəyişdirilmişdir. Pyes Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının orqanı olan “Azərbaycan” jurnalının (İyun) 6-cı nömrəsində nəşr edilmişdir.

“Qardaş torpağında” [1;3] pyesi Azərbaycan və rus xalqları arasındakı dostluğa, müharibədə faşizmə qarşı aparılan birgə mübarizəyə həsr edilmişdir.

Kamran, İftixar, Poladov kimi qəhrəman azərbaycanlılarla yanaşı digər xalqların nümayəndələrini təmsil edən Neqov Alesandr Serqeyeviç, Volkov, Adolf Vilfoviç, Stepan Rudnik, Gordtruda, Karl, Xausman, Zümmer, Oksana, Knel-ler, Fangeliski kimi surətlər də vardır.

Lütfəli Həsənovun dram əsərləri sırasında ən maraqlı nümunələrdən biri onun “Günəş” [1, səh. 23] pyesidir. Bu əsər müəllifinə böyük uğur gətirmiş, Kirovabad (indiki Gəncə) Dövlət Dram Teatrında müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulmuşdur. Tamaşanın uğuru və aktyor heyəti ilə bağlı xalq şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə aşağıdakı qeydləri yazmışdır: “Əsərin baş qəhrəmanı Günəşdir. Bu məsuliyyətli rolu respublikamızın xalq artisti Rəmziyyə Veysəlova oynayır. Günəş - R.Veysəlova qəhrəman bir qızın obrazıdır. Onun ürəyi, canı, vətəninə, xalqına olan böyük və sarsılmaz məhəbbətdir. R.Veysəlova ifa etdiyi rolun mahiyyətini dərindən anlamış, onu qavramağı bacarmışdır.

“Günəş” əsərində ikinci yadda qalacaq obraz Azər obrazıdır. Bu maraqlı rolu istedadlı artist Kərim Sultanov oynayır. Azər gestapo idarəsi rəisi Kraustinin “yavəridir”. O, burada Azər yox, Şneyder adlanır. Bacarıqlı artist bu rolu olduqca məharətlə oynamaqla bərabər, sovet kəşfiyyatçısının qüdrətini tamaşaçılar qarşısında elə böyük ustalıqla canlandırır ki, onlar Azəri – K.Sultanovu dəfələrlə alqışlayırlar.

Tamaşada M.Cəfərovun ifa etdiyi Salmanov obrazı da çox maraqlı obrazdır. Salmanov ilk səhnələrdə məhəbbəti naminə sadələvhlik edir. Onun sovet həkiminə yaraşmayan hərəkətləri tamaşaçının nifrətinə səbəb olur. Lakin sonralar Salmanov tamamilə başqa bir insan olur. Süjetin sonrakı inkişafında Salmanovun fədakarcasına ölümü, tamaşaçıları olduqca təəssüfləndirir.

Tamaşadakı qüvvətli obrazlardan biri də casus Qənbərovdur. Bu mürəkəb rolu respublikamızın əməkdar artisti S.Həsənzadə özünəməxsus bir ustalıq və məhəbbətlə yaradır.

Respublikamızın xalq artisti M.Burcalıyev “Günəş” dramasında gestapo idarəsi rəisi Kaustini oynayır. Lakin demək lazımdır ki, o, gülüş xatirinə oynadığı obrazı həddindən ziyadə yüngülləşdirir ki, bu da tamaşaçıların narazılığına səbəb olur.

Respublikanın xalq artisti Ə.Yusifzadə Rubanov, əməkdar artist S.Mustafayeva Bənövşə, artist Ə.Rzayev- Tərhan rollarında yaxşı çıxış edirlər.

Tamaşanın relissoru respublikanın əməkdar incəsənət xadimi Hüseyn Sultanov əsərin ideyasını yaxşı anlamış, gənc müəllifə qayğıkeşliklə yanaşmış, onunla uzun müddət işləmiş və nəticədə isə maraqlı bir tamaşa meydana çıxmışdır.

Bəstəkar Ş.Axundovanın tamaşaya yazdığı musiqi əsərin gedişinə uyğundur və hadisələri yaxşı tamamlayır” [1, səh.154; 25].

Əsərin nöqsanlarını qeyd edərkən Bəxtiyar Vahabzadə yazır: “Tərhan Günəşin oğludur. Onu öldürürlər. Lakin övladının ölümündən sonra ana onu heç xatırlamır. Proloq səhnəsində Qənbərovun Şahini necə inandırır, onunla

sərhəddi keçməsi tamaşaçılara çatmır.

Əsərin sonunda oğulla ata (Qənbərovla Şahin) qarşılaşmır ki, bu da əsərin müvəffəqiyyətini azaldır. Tamaşada operasiya səhnəsi zəif verilmişdir. Gestapoçuların səhnəyə gəlməsi az əsaslandırılmışdır. Əsərdə Rıbakov obrazı tamamlanmamışdır”[1, səh.154; 25].

Əsərin qısa məzmunu belədir: Hər tərəfdən top səsləri, pulemyot şaqqıltıları eşidilir. Sovet döyüşçülərinin ağır hücumu zamanı bölmə komandiri Şahin Aslanov ağır yaralanır. Qaranlıqda bir kölgə ona yaxınlaşır. Şahin onu vurmaq istərkən o səslənir ki, “mən düşmən deyiləm, sənə kömək etmək istəyirəm” [1, səh. 154]. Əvvəl Şahin inanmır. Sonra yad adam Şahini inandırır və onu arxasına alıb arxaya doğru sürünür. Məlum olur ki, həmin kölgə həkimin sənədlərini əldə etmiş casus Qənbərovdur. Qənbərov yara aldığı üçün sovet xəstəxanasına düşür. Xəstəxananın həkimi Şahinin anası Günəşdir. Şahin sağaldıqdan sonra yeni təyinat alıb başqa istiqamətə gedir. Qənbərov isə xəstəxanada qalıb işləməyə başlayır və az bir zamanda böyük hörmət qazanır. O, Bənövşə, Tərən və Salmanov kimi təcrübəsiz insanlarla yaxınlaşıb onları ələ alır və onların dolaşmaq məhəbbət məcərasından istifadə edərək cinayətə sürükləyir. Onun toruna birinci həkim Salmanov düşür. Lakin Salmanov tezliklə Qənbərovun hiyləsini başa düşüb onunla dalaşır. Tərən köməyə gəlir. Qənbərov onu öldürür. Qənbərov tərəfindən Tərənə öldürülməsi xəbəri hərbi xəstəxanaya çatır. Sonra hadisələr sürətlə dəyişir və gərginləşir. Xəstəxana düşmən arxasında qalır və partizanlarla əlbir fəaliyyət göstərir. Qənbərov fitnəkar əməllərini həyata keçirməkdə davam edir. O, Günəşi gestapoçuların əlinə verir. Günəş həbsdə olarkən Qənbərov onun yanına gələrək yalvarır, keçmiş günləri xatırladır. Tamaşaçı əsərin bu yerində Qənbərovun keçmişi ilə tanış olur. Məlum olur ki, Qənbərov Azərbaycanın qudurğan bəy nəslindən olan Şahmar bəydir. O, vaxtla Günəşi götürüb qaçaraq özünə arvad etmişdir. Onun axtardığı və faşistlərə vermək istədiyi alaya isə doğma oğlu Şahin komandirlik edir. Günəş hadisələrin əsil mahiyyətini gestapoya düşükdən sonra bilir. O, vətənpərvər bir Azərbaycan qızı, incə qəlbli və duyğulu bir anadardır. Qəlbində faşist işğalçılarına nifrətlə alışmış – yanan Günəş müharibənin ilk günlərindən cəbhəyə gəlmişdir. O, gestapoda hər cür əzab-əziyyətə dözür, düşməne satılmır və: - Siz mənə iki nömrəli cəza yox, yüz iki nömrəli cəzanı versəniz də, heç bir sirr öyrənə bilməyəcəksiniz, – deyir.

Gestapo rəisi Kraustinin partizan alayını və Şahini ələ keçirmək ümidləri boşa çıxır. O, Günəşə dəhşətli işgəncələr verir, ancaq Günəş dözərək susur. Kraustin əsərdə əsil faşist xislətli bir zabit kimi canlandırılmışdır. Onun müharibədə iştirakı yalnız şəxsi arzularını həyata keçirmək, hərbi rütbəsini artırmaqdır. O, ulvi insanlıq hisslərinə tamamilə yad bir surətdir. Dramda Kraustinin yanında Şneyder surəti tamaşaçıların diqqətini cəlb edir. Bu cəsur kəşfiyyətçi partizan Azərdir. Şneyder əsərdə məşhur alman Hindenburgun bacısı oğludur. Azər bacarıqlı bir kəşfiyyətçi kimi Salmanovu faşist əsirliyindən qa-

çırır. O, Qənbərovu düşmənlərə partizan casusu kimi qələmə verib həbs etdirir. Məhz onun cəsurluğu sayəsində məşhur faşist zabitləri olan Kraustin və Rozental əsir alınır... Əsər bu cür maraqlı hadisələr fonunda davam edir və tamaşıçalarda vətənpərvərlik ruhu aşılayır.

Ədibin dramaturji fonunda “Qara eynəkli adam” [1, səh.22], “Okeanın o tayında” [1] kimi üzərində geniş tədqiqat aparılması tələb olunan əsərləri də daxildir. Yazıcının “Qardaş torpağında” əsəri istisna olmaqla (qeyd etdik ki, bu əsər “Azərbaycan jurnalının 1956, 6 iyun sayında nəşr edilmişdir), yerdə qalan dram əsərləri əlyazması şəklində evində saxlanılır və inanırıq ki, gələcəkdə bu əsərlər Azərbaycan dramaturgiyasının müvəffəqiyyətli əsərləri sırasında öz yerini tutacaqdır.

## 2. Lütfəli Həsənovun hekayə yaradıcılığı

XX əsrdə bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatında olduğu kimi, ayrı-ayrı bölgələrdə də hekayə janrı yazıçıların qələmində özünü göstərməkdə idi. Bədi nəsrin bu kiçik forması Şəki ədəbi mühitinin digər ədəbi nümayəndələri kimi Lütfəli Həsənovun yaradıcılığında da özünə geniş yer almışdı. Həkim-yazıcının gözü mühitin hər üzünü görür, əyri-əskiklərini seçirdi. Müəllifin nəsrinin inkişafında “Şəki fəhləsi” qəzeti və onun redaktoru, qorxmaz və həqiqətsevər jurnalist Məhyəddin Abbasovun böyük rolu olmuşdu. Ədibin cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrindən seçdiyi tiplərin müsbət və mənfi baxımdan əks etdirdiyi hekayələri ən çox “Şəki fəhləsi” qəzetinin səhifələrində oxuculara çatdırılmışdı. Onun hekayə yaradıcılığını mövzu-mündəricə etibarilə iki qismə ayırmaq olar: 1. Satirik məzmunlu hekayələr; 2. Məişət hekayələri.

Yazıcının “Narahat adam” [9], “Sual” [1], “İstək” [1], “Yeni müdir” [1], “Qiymətlər və sifətlər” [9], “Göz ağrısı” [8], “Canfəşanlıq” [11], “Xahiş” [10], “Müdir müavini” [4], “Onu kim öldürdü?” [2] və s. kimi hekayələri satirik məzmunludur.

“Narahat adam”[9] hekayəsində yazıçı rəis Ələmdarov surətilə özündən razı, hikkəli bir məmur surəti yaratmışdır. Zəhmətkeşlərin rifahına laqeyd münasibət bəsləyən bu tip Şəki Mənzil İstismar İdarəsinə rəhbərlik edir. Ələmdarov qəbuluna gələn adamları laqeyd qarşılayır, onların vacib həll olunması məsələlərini aylarla uzadır. Hekayədə müəllif kiçik süjet xətti ilə Ələmdarovun yaltaq simasını aşağıdakı kimi oxucusuna təqdim edir. Ələmdarov qəbuluna gələn adamın kimliyini bilməyərək onu qəbuluna buraxmır, gələn “narahat adam”ın nazir olduğunu bildikdə isə müəllifin təsviri kimi: “Ələmdarov çevrilib stol arxasına keçdi və oradan onu görmək istəyən narahat adamın üstünə atılmaq istəyirdi ki, birdən nə oldusa qulaqları aşağı sallanmış dovşana döndü. Gələn nazir idi. Ələmdarov onun qaşısında müti qula döndü.”[9] Müəllif zəmanəsi üçün səciyyəvi olan idarə müdirlərinin özbaşınalığını və yaltaqlığını çox qabarıq şəkildə oxucuların nəzərinə çatdırmışdır.

Ədibin “Müdir müavini” [1; 4] hekayəsində də eyni bu sujet oxşarlığı



diqqəti cəlb edir. O, Balammədov surəti ilə 50-60-cı illərdəki ticarət və ticarət-dəkilərin harın həyatını realistcəsinə müasir oxucuya çatdırır. Müəllif Baləmmədovu bir müavin kimi öz “səmimiliyi”, “mehribanlıığı”, “sədaqəti” və “qayğıkeşliyi” ilə başqalarından qabarıq verir. Baləmmədov bu xüsusiyyətlərinə görə irəli çəkilir. Rayon İcraiyyə Komitəsinin rəhbərliyi onu ticarət müəssisəsinə müdir qoymaq təklifini irəli sürür. Baləmmədov müdir təyin edilir. Lakin Baləmmədov müdir tikəsini uda bilmir. Yumşaq kreslo, xidmətində olan “Pobeda”, arvadının istəkləri onun beynini dumanlandırır. O, səlahiyyətlərini aşaraq özünə yeni təyin edilmiş müavini düzgünlüyünə görə işdən çıxarır. Bu işdən çıxarılma Baləmmədovun faciəsini dərinləşdirir. İdarəyə gəlmiş yoxlama komissiyası Baləmmədovu işdən azad edir: “Təmtəraqlı kabinet də, arvadının çox sevdiyi “Pobeda” da, müdir kabinetinin əzəmətli açarları da Baləmmədovun əlindən çıxır” [1, səh. 157; 4].

Yazığın satirik nəsrində “Xahiş” [1; 10] hekayəsi də mühüm yer tutur. Hekayədə tənqid hədəfi idarə rəisi Qolayzadədir. Müəllif bu tipin portretini rəngarəng boyalarla yaradaraq yazır: “Səftəralı rəis kabinetinin meşinli qapısını qorxa-qorxa aralayıb içəri boylananda toxsun sifətli, peysəri yoğun, mərtəbə buxaxlı Qolayzadə özünü elə dartıb oturmuşdu ki, uzaqdan baxanlar onun boğazında sümük qalmış hacıləylək quşuna bənzədə bilərdi” [1, səh.157;10]. Bu təsvir Qolayzadənin kimliyini, şəxsiyyətini müəyyənləşdirmək üçün oxucuya kifayət edir. Səftəralı kimi miskin adamlar ona qol-qanad verib, istismarına, harın həyat sürməsinə şərait yaradırlar. Lütfəli Həsənov Qolayzadənin Səftəralı ilə mükəliməsini yazıçı istedadı ilə verir. Bu mükəlimənin bir tərəfində özündənrazı amir məmur, digər tərəfində isə qorxaq, miskin, özünün və balalarının yemədiyi təamları dəbdəbəli süfrəyə düzüb, Qolayzadə kimi adamlara yedirmək üçün onu evinə qonaq dəvət etməyə yalvaran yaltaq bir tip durur. Lütfəli Həsənovun satirası bitib-tükənməzdir. Onun satira işığında yaşadığı cəmiyyətin bütün təbəqələri özünəməxsusluğu ilə əks edilib.

Ədibin əsərləri sırasında fədakar insanların, zəhmətkeş adamların həyatını, məişətini əks etdirən hekayələri də çoxluq təşkil edir. Müəllif insanın öz əməyi ilə ucalmasını, əməyin həqiqətən şöhrət-şan olması ideyasını “Ata və oğul” [1; səh.16] hekayəsində Sərdar kişi və oğlu Muxtarın şəxsində canlandırmışdı. Muxtar Sərdar kişinin oğludur. O, traktorçuluqda yüksək iş göstəriciləri əldə etdiyinə görə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiq görülür.

Müəllif “Zərrintac” [1; səh.18] hekayəsində Cənubi Azərbaycan zəhmətkeşlərinin ağır güzəranını Zərrintac adlı bir qızın acınacaqlı həyatı fonunda təsvir etmişdir.

“Oğul məhəbbəti” hekayəsində Lütfəli Həsənov iqtisadçı Nadir surəti ilə ailə səadətini kənar təsirlərlə itirmək təhlükəsi ilə üzləşən insanların taleyini qələmə almışdır. Nadir Səadət adlı bir qızla qarşılıqlı sevgi əsasında ailə həyatı qurub evlənmişdir. O, xoşbəxt ailə həyatı yaşayır. Rəşad adlı oğlu da dünyaya gəlmişdir. Lakin Nadirin Kirovabada (Gəncəyə) işləməyə getməsi ilə

vəziyyət dəyişir. O, işlədiyi müəssisədə Sənubər adlı iqtisadçı bir qızla tanış olur. Onun ailəsinin varlığı təhlükə altındadır. Nadir iki yol ayrıcındadır. O, ya Sənubərin təsiri altına düşüb, ailəsini atmalı, ya da işini atıb Şəkiyə-ailəsinin yanına qayıtmalıdır. Oğul məhəbbəti üstün gəlir. Nadir iş yerini dəyişərək ailəsinin yanına qaydır.

Yazıcının “Saxta məhəbbət” [13], “Etiraf” [14], “Axırı nə oldu” [15], “Xasiyyətnamə” [17], “Nişan üzüyü qayıtdı” [19], “Baş tutmadı” [11], “Yolda söhbət” [11], “İki dost” [5], “ Ah o gecə” [6] və s. kimi onlarla hekayələrində cəmiyyətin müxtəlif tərəfləri əks etdirilmişdir.

**Nəticə:** Mövzunun tədqiqi aktual səciyyə daşıyır. Lütfəli Həsənovun dram və nəsr əsərləri regional aspektdən cəmiyyətdə mənəvi tərbiyə işlərinin həyata keçirilməsində və məişətinin öyrənilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həkimlik fəaliyyəti ilə bağlı həyatı dərinədən müşahidə edən yazıçı dram əsərlərində yaratdığı mənəviyyatca kamil insan surətləri ilə müqəddəs Hipokrat andına sədaqətini nümayiş etdirmişdir. Cəmiyyətin inkişafının əsas qarantı olan mənəvi tərbiyənin vəzifələri insanın taleyinin əsas götürülməsi, rüşvətxorluğa qarşı mübarizə, insan maraqlarına hörmət və ehtiram Lütfəli Həsənovun təhlili etdiyimiz əsərlərinin əsas ideya letmotividir.

Məqalə regional aspektdən ən yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatının, xüsusilə onun XX əsrdə əhəmiyyətli qolu olan Şəkiddə ədəbi mühitin öyrənilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

### **Ədəbiyyat:**

1. Adışirinov K.F. XX əsr Şəki ədəbi-mədəni mühiti: 1900-2000-ci illər. I Kitab: Monoqrafiya. Bakı: Elm və təhsil, 2015, 488 s.
2. Həsənov L.Ə. Onu kim öldürdü? Novella, “Lenin bayrağı”, qəz., Şəki, 1964, 19 fevral
3. Həsənov L. Ə. Qardaş torpağında // Azərbaycan, 1956, № 6 (6iyul)
4. Həsənov L. Ə. Müdir müavini: hekayə. “Nuxa fəhləsi”, qəz., Nuxa, 1959, 18- 21 yanvar
5. Həsənov L. Ə. İki dost: hekayə. “Nuxa fəhləsi”, qəz., Nuxa, 1958, 30 may, 1 iyun
6. Həsənov L. Ə. Ah o gecə: hekayə. “Nuxa fəhləsi”, qəz., Nuxa, 1958, 24-26-29 oktyabr
7. Həsənov L. Ə. Baş həkim: pyes. “Nuxa fəhləsi”, qəz., Nuxa, 1966, 16 yanvar
8. Həsənov L. Ə. “Göz ağrısı”, “Təzə müdir və təzə bina”.// Kirpi, Bakı, 1961, № 17, səh 6
9. Həsənov L. Ə. Miniaturələr: “İstək”, “Qiymətlər və sifətlər”, “Narahat adam”. “Şəki fəhləsi”, qəz., Şəki, 1973, 24 noyabr
10. Həsənov L. Ə. Xahiş. Hekayə. “Şəki fəhləsi”, qəz., Şəki, 1971, 27

fevral

11. Həsənov L. Ə. “Canfəşanlıq”, “Baş tutmadı”, “Yolda söhbət”: hekayələr. “Şəki fəhləsi”, qəz. Şəki, 1968,3 fevral
12. Həsənov L. Ə. Qərribə idi: hekayə. “Şəki fəhləsi”, qəz., Şəki, 1970, 22-24-26 dekabr
13. Həsənov L. Ə. Saxta məhəbbət: hekayə. “Nuxa fəhləsi”, qəz., Nuxa, 1956, 4-8-11-13 aprel
14. Həsənov L. Ə. Etiraf: hekayə. “Şəki fəhləsi”, qəz., Şəki, 1971, 10 mart
15. Həsənov L. Ə. Axırı nə oldu: hekayə. “Nuxa fəhləsi”, qəz., Nuxa, 1960, 5 fevral
16. Həsənov L. Ə. Ata və oğul: hekayə. “Nuxa fəhləsi”, qəz., Nuxa, 1961, 12-14 aprel
17. Həsənov L. Ə. Xasiyyətnamə: hekayə. “Şəki fəhləsi”, qəz., Şəki, 1971, 13 mart
18. Həsənov L. Ə. Zərincac: hekayə. “Nuxa fəhləsi”, qəz., Nuxa, 1961, 9 - 12- 14-16-19 iyul
19. Həsənov L. Ə. Nişan üzüyü qayıtdı: hekayə. “Nuxa fəhləsi”, qəz., Nuxa, 1959, 21 avqust
20. Həsənov L.Ə. İntiqam: pyes. (əlyazması, şəxsi arxivi)
21. Həsənov L.Ə. Dayaqsız adam: Pyes. (əlyazması, şəxsi arxivi)
22. Həsənov L.Ə. Qara eynəkli adam: Pyes (əlyazması, şəxsi arxivi)
23. Həsənov L.Ə. Günəş: pyes (əlyazması, şəxsi arxivi)
24. Həsənov L.Ə. Ölümə-ölüm: pyes (əlyazması, şəxsi arxivi)
25. Vahabzadə B. “Günəş” pyesi haqqında mülahizələrim (əlyazması: Lüt-fəli Həsənovun şəxsi arxivi)